

॥ समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ९ ॥

॥ दशक नववा : गुणरूप ॥ ९ ॥

समास पहिला : आशंकानाम

॥ श्रीराम ॥

निराकार म्हणजे काये । निराधार म्हणजे काये ।

निर्विकल्प म्हणजे काये । निरोपावें ॥ १ ॥

निराकार म्हणजे आकार नाही । निराधार म्हणजे आधार नाही ।
निर्विकल्प म्हणजे कल्पना नाही । परब्रह्मासी ॥ २ ॥

निरामय म्हणजे काये । निराभास म्हणजे काये ।

निरावेव म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ३ ॥

निरामय म्हणजे जळमये नाही । निराभास म्हणजे भासचि नाही ।
निरावेव म्हणजे अवेव नाही । परब्रह्मासी ॥ ४ ॥

निःप्रपंच म्हणजे काये । निःकळंक म्हणजे काये ।

निरोपाधी म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ५ ॥

निःप्रपंच म्हणजे प्रपंच नाही । निःकळंक म्हणजे कळंक नाही ।

निरोपाधी म्हणजे उपाधी नाही । परब्रह्मासी ॥ ६ ॥

निरोपम्य म्हणजे काये । निरालंब म्हणजे काये ।

निरापेक्षा म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ७ ॥

निरोपम्य म्हणजे उपमा नाही । निरालंब म्हणजे अवलंबन नाही ।

निरापेक्षा म्हणजे अपेक्षा नाही । परब्रह्मासी ॥ ८ ॥

निरंजन म्हणजे काये । निरंतर म्हणजे काये ।

निर्गुण म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ९ ॥

निरंजन म्हणजे जनचि नाही । निरंतर म्हणजे अंतर नाही ।

निर्गुण म्हणजे गुणचि नाही । परब्रह्मासी ॥ १० ॥

निःसंग म्हणजे काये । निर्मळ म्हणजे काये ।

निश्चळ म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ११ ॥

निःसंग म्हणजे संगचि नाही । निर्मळ म्हणजे मळचि नाही ।

निश्चळ म्हणजे चळण नाही । परब्रह्मासी ॥ १२ ॥

निशब्द म्हणजे काये । निर्दोष म्हणजे काये ।

निवृत्ती म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ १३ ॥

निशब्द म्हणजे शब्दचि नाही । निर्दोष म्हणजे दोषचि नाही ।

निवृत्ती म्हणजे वृत्तिचि नाही । परब्रह्मासी ॥ १४ ॥

निःकाम म्हणजे काये । निर्लेप म्हणजे काये ।

निःकर्म म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ १५ ॥

निःकाम म्हणजे कामचि नाही । निर्लेप म्हणजे लेपचि नाही ।

निःकर्म म्हणजे कर्मचि नाही । परब्रह्मासी ॥ १६ ॥

अनाम्य म्हणजे काये । अजन्मा म्हणजे काये ।

अप्रत्यक्ष म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ १७ ॥

अनाम्य म्हणजे नामचि नाही । अजन्मा म्हणजे जन्मचि नाही ।

अप्रत्यक्ष म्हणजे प्रत्यक्ष नाही । परब्रह्म तें ॥ १८ ॥

अगणित म्हणजे काये । अकर्तव्य म्हणजे काये ।

अक्षै म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ १९ ॥

अगणित म्हणजे गणित नाही । अकर्तव्य म्हणजे कर्तव्यता नाही ।

अक्षै म्हणजे क्षयचि नाही । परब्रह्मासी ॥ २० ॥

अरूप म्हणजे काये । अलक्ष म्हणजे काये ।

अनंत म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ २१ ॥

अरूप म्हणजे रूपचि नाही । अलक्ष म्हणजे लक्षत नाही ।

अनंत म्हणजे अंतचि नाही । परब्रह्मासी ॥ २२ ॥

अपार म्हणजे काये । अदळ म्हणजे काये ।

अतर्क्य म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ २३ ॥

अपार म्हणजे पारचि नाही । अदळ म्हणजे दळचि नाही ।

अतर्क्य म्हणजे तर्कत नाही । परब्रह्म तें ॥ २४ ॥

अद्वैत म्हणजे काये । अदृश्य म्हणजे काये ।

अच्युत म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ २५ ॥

अद्वैत म्हणजे द्वैतचि नाही । अदृश्य म्हणजे दृश्यचि नाही ।

अच्युत म्हणजे चेत नाही । परब्रह्म तें ॥ २६ ॥

अच्छेद म्हणजे काये । अदाह्य म्हणजे काये ।

अक्लेद म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ २७ ॥

अच्छेद म्हणजे छेदेना । अदाह्य म्हणजे जळेना ।

अक्लेद म्हणजे कालवेना । परब्रह्म तें ॥ २८ ॥

परब्रह्म म्हणजे सकळांपरतें । त्यास पाहातां आपणचि तें ।

हें कळे अनुभवतें । सद्गुरु केलियां ॥ २९ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

आशंकानाम समास पहिला ॥ १ ॥ ९ ॥

समास दुसरा : ब्रह्मनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

जें जें कांहीं साकार दिसे । तें तें कल्पांती नासे ।

स्वरूप तें असतचि असे । सर्वकाळ ॥ १ ॥

जें सकळांमधें सार । मिथ्या नव्हे तें साचार ।

जें कां नित्य निरंतर । संचले असे ॥ २ ॥

तें भगवंताचें निजरूप । त्यासि बोलिजे स्वरूप ।

याहि वेगळे अमूप । नामें त्याचीं ॥ ३ ॥

त्यास नामाचा संकेत । कळावया हा दृष्टांत ।

परी तें स्वरूप नामातीत । असतचि असे ॥ ४ ॥

दृश्यसबाह्य संचलें । परी तें विश्वास चोरले ।

जवळिच नाहीसं जालें । असतचि कैसें ॥ ५ ॥
ऐसा ऐकोनियां देव । उठे दृष्टीचा भाव ।
पाहों जातां दिसे सर्व । दृश्यचि आवधें ॥ ६ ॥
दृष्टीचा विषयो दृश्य । तोचि जालिया सादृश्य ।
तेणें दृष्टी पावे संतोष । परी तें देखणें नव्हे ॥ ७ ॥
दृष्टीस दिसे तें नासे । येतद्विषई श्रुति असे ।
म्हणौन जें दृष्टीस दिसे । तें स्वरूप नव्हे ॥ ८ ॥
स्वरूप तें निराभास । आणी दृश्य भासलें साभास ।
भासास बोलिलें नास । वेदांतशास्त्री ॥ ९ ॥
आणी पाहातां दृश्यचि भासे । वस्तु दृश्यावेगळी असे ।
स्वानुभवें पाहातां दिसे । तें दृश्यासबाह्य ॥ १० ॥
जें निराभास निर्गुण । त्याची काये सांगावी खूण ।
परी तें स्वरूप जाण । सन्निधचि असें ॥ ११ ॥
जैसा आकाशी भासला भास । आणी सकळांमध्ये आकाश ।
तैसा जाणजे जगदीश । सबाह्य अभ्यांतरी ॥ १२ ॥
उदकामधें परी भिजेना । पृथ्वीमधें परी झिजेना ।
वन्हीमधें परी सिजेना । स्वरूप देवाचें ॥ १३ ॥
तें रेंवामधें परी बुडेना । तें वायोमधें परी उडेना ।
सुवर्णी असे परी घडेना । सुवर्णासारिखें ॥ १४ ॥
ऐसें जें संचलें सर्वदा । परी ते आकळेना कदा ।
अभेदामाजी वाढवी भेदा । ते हे अहंता ॥ १५ ॥
तिच्या स्वरूपाची खूण । सांगों कांहीं वोळखण ।
अहंतेचें निरूपण । सावध ऐका ॥ १६ ॥
जे स्वरूपाकडे पावे । अनुभवासवें झेंपावे ।
अनुभवाचे शब्द आघवे । बोलोन दावी ॥ १७ ॥
म्हणे आतां मीच स्वरूप । तेंचि अहंतेचें रूप ।
निराकारीं आपे आप । वेगळी पडे ॥ १८ ॥
स्वयें मीच आहे ब्रह्म । ऐसा अहंतेचा भ्रम ।
ऐसिये सूक्ष्मी सूक्ष्म । पाहातां दिसे ॥ १९ ॥
कल्पना आकळी हेत । वस्तु कल्पनातीत ।
म्हणौन नाकळे अंत । अनंताचा ॥ २० ॥
अन्वये आणि वीतरेक । हा शब्द कोणीयेक ।
निशब्दाच अंतरविवेक । शोधिला पाहिजे ॥ २१ ॥
आधीं घेईजे वाच्यांश । मग वोळखिजे लक्ष्यांश ।
लक्ष्यांशीं पाहातां वाच्यांश । असेल केंचा ॥ २२ ॥
सर्वब्रह्म आणी विमळब्रह्म । हा वाच्यांशाचा अनुक्रम ।
शोधितां लक्ष्यांशाचें वर्म । वाच्यांश नसे ॥ २३ ॥
सर्व विमळ दोनी पक्ष । वाच्यांशीं आटती प्रत्यक्ष ।
लक्ष्यांशी लावीता लक्ष । पक्षपात घडे ॥ २४ ॥
हें लक्ष्यांशें अनुभवणें । येथें नाही वाच्यांश बोलणे ।
मुख्य अनुभवाचे खुणे । वाचारंभ केंचा ॥ २५ ॥
परा पश्यंती मधेमां वैखरी । जेथें वोसरती च्यारी ।
तेथें शब्द कळाकुंसरी । कोण काज ॥ २६ ॥

शब्द बोलतां सवेंच नासे । तेथें शाश्वतता कोठें असे ।
प्रत्यक्षास प्रमाण नसे । बरें पाहा ॥ २७ ॥
शब्द प्रत्यक्ष नासिवंत । म्हणोन घडे पक्षपात ।
सर्व विमळ ऐसा हेत । अनुभवीं नाहीं ॥ २८ ॥
ऐक अनुभवाचें लक्षण । अनुभव म्हणजे अनन्य जाण ।
ऐक अनन्याचें लक्षण । ऐसें असे ॥ २९ ॥
अनन्य म्हणजे अन्य नसे । आत्मनिवेदन जैसें ।
संगभंगें असतचि असे । आत्मा आत्मपणें ॥ ३० ॥
आत्म्यास नाही आत्मपण । हेंचि निःसंगाचें लक्षण ।
हें वाच्यांशें बोलिले जाण । कळावया कारणें ॥ ३१ ॥
येरवीं लक्ष्यांश तो वाच्यांशें । सांगिजेल हें घडे कैसें ।
वाक्य विवरणें अपेसें । कळों लागे ॥ ३२ ॥
करावें तत्वविवरण । शोधावें ब्रह्म निर्गुण ।
पाहावें आपणास आपण । म्हणजे कळे ॥ ३३ ॥
हें न बोलतांच विवरिजे । विवरोन विरोन राहिजे ।
मग अबोलणेंचि साजे । माहापुरुशीं ॥ ३४ ॥
शब्दचि निशब्द होती । श्रुति नेति नेति नेति म्हणती ।
हें तों आलें आत्मप्रचिती । प्रत्यक्ष आतां ॥ ३५ ॥
प्रचित आलियां अनुमान । हा तों प्रत्यक्ष दुराभिमान ।
तरी आतां मी अज्ञान । मज कांहींच न कळे ॥ ३६ ॥
मी लटिका माझें बोलणें लटिकें । मी लटिका माझें चालणें लटिकें ।
मी माझें अवघेंचि लटिकें । काल्पनिक ॥ ३७ ॥
मज मुळींच नाहीं ठाव । माझे बोलणें अवघेंचि वाव ।
हा प्रकृतीचा स्वभाव । प्रकृती लटिकी ॥ ३८ ॥
प्रकृती आणी पुरुष । यां दोहींस जेथें निरास ।
तें मीपण विशेष । हें केवि घडे ॥ ३९ ॥
जेथें सर्व हि अशेष जालें । तेथें विशेष केंचे आलें ।
मी मौनी म्हणतां भंगलें । मौन्य जैसें ॥ ४० ॥
आतां मौन्य न भंगावें । करून कांहींच न करावें ।
असोन निशेष नसावें । विवेकबळें ॥ ४१ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
ब्रह्मनिरूपणनाम समास दुसरा ॥ २ ॥ १.२

समास तिसरा : निःसंदेह निरूपण
॥ श्रीराम ॥

श्रोतीं केला अनुमान । ऐसें कैसें ब्रह्मज्ञान ।
कांहींच नाही असोन । हें केवि घडे ॥ १ ॥
सकळ करून अकर्ता । सकळ भोगून अभोक्ता ।
सकळांमधें अलिप्तता । येईल कैसी ॥ २ ॥
तथापि तुम्ही म्हणतां । योगी भोगून अभोक्ता ।
स्वर्गनरकहि आतां । येणेंचि न्यायें ॥ ३ ॥
जन्म मृत्यु भोगिलेच भोगी । परी तो भोगून अभोक्ता योगी ।
यातना हि तयालागीं । येणेंचि पाडें ॥ ४ ॥
कुटून नाही कुटिला । रडोन नाही रडला ।

कुंथोन नाही कुंथिला । योगेश्वर ॥ ५ ॥
 जन्म नसोन घातला । पतित नसोन जाला ।
 यातना नसोन पावला । नानापरी ॥ ६ ॥
 ऐसा श्रोतयांचा अनुमान । श्रोतीं घेतलें आडरान ।
 आतां याचें समाधान । केलें पाहिजे ॥ ७ ॥
 वक्ता म्हणे सावध व्हावें । तुम्ही बोलतां बरवें ।
 परी हें तुमच्याच अनुभवं । तुम्हास घडे ॥ ८ ॥
 ज्याचा अनुभव जैसा । तो तो बोलतो तैसा ।
 संपदेविण हो धिवसा । तो निरार्थक ॥ ९ ॥
 नाही ज्ञानाची संपदा । अज्ञानदारिद्र्यें आपदा ।
 भोगिल्याच भोगी सदा । शब्दज्ञानें ॥ १० ॥
 योगी वोळखावा योगेश्वरें । ज्ञानी वोळखावा ज्ञानेश्वरें ।
 माहाचतुर तो चतुरें । वोळखावा ॥ ११ ॥
 अनुभवी अनुभवियास कळे । अलिप्त अलिप्तपणें निवळें ।
 विदेहाचा देहभाव गळे । विदेही देखतां ॥ १२ ॥
 बद्धासारिखा सिद्ध । आणी सिद्धासारिखा बद्ध ।
 येक भावील तो अबद्ध । म्हणावाच नलगे ॥ १३ ॥
 झडपला तो देहधारी । आणी देहधारक पंचाक्षरी ।
 परंतु दोघां येकसरी । कैसी द्यावी ॥ १४ ॥
 तैसा अज्ञान पतित । आणी ज्ञानी जीवन्मुक्त ।
 दोघे समान मानील तो युक्त । कैसा म्हणावा ॥ १५ ॥
 आतां असो हे दृष्टांत । प्रचित बोलों कांहीं हेत ।
 येथें श्रोती सावचित्त । क्षणयेक व्हावें ॥ १६ ॥
 जो जो ज्ञानें गुप्त जाला । जो विवेकें विराला ।
 जो अनन्यपणें उरला । नाहीच कांहीं ॥ १७ ॥
 तयास कैसें गवसावें । शोधूं जातां तोचि व्हावें ।
 तोचि होतां म्हणावें । नलगे कांहीं ॥ १८ ॥
 देही पाहातां दिसेना । तत्वे शोधितां भासेना ।
 ब्रह्म आहे निवडेना । कांहीं केल्यां ॥ १९ ॥
 दिसतो तरी देहधारी । परी कांहींच नाही अंतरी ।
 तयास पाहातां वरिवरी । कळेल कैसा ॥ २० ॥
 कळाया शोधावें अंतर । तंव तो नित्य निरंतर ।
 जयास धुंडितां विकार । निर्विकार होती ॥ २१ ॥
 तो परमात्मा केवळ । तयास नाही मायामळ ।
 अखंड हेतूचा विटाळ । जालाच नाही ॥ २२ ॥
 ऐसा जो योगीराज । तो आत्मा सहजी सहज ।
 पूर्णब्रह्म वेदबीज । देहाकारें कळेना ॥ २३ ॥
 देह भावितां देहचि दिसे । परी अंतर अनारिसें असे ।
 तयास शोधितां नसे । जन्म मरण ॥ २४ ॥
 जयास जन्ममरण व्हावें । तें तो नव्हेचि स्वभावें ।
 नाहीच तें आणावें । कोटून कैचें ॥ २५ ॥
 निर्गुणास जन्म कल्पिला । अथवा निर्गुण उडविला ।
 तरी उडाला आणी जन्मला । आपला आपण ॥ २६ ॥

माध्यांनीं थुंकितां सूर्यावरी । तो थुंका पडेल आपणांच वरी ।
 दुसऱ्यास चिंतितां अंतरीं । आपणास घडे ॥ २७ ॥
 समर्थ रायाचे महिमान । जाणतां होते समाधान ।
 परंतु भुंकों लागलें स्वान । तरी तें स्वानचि आहे ॥ २८ ॥
 ज्ञानी तो सत्यस्वरूप । अज्ञान देखे मनुष्यरूप ।
 भावासारिखा फळद्रूप । देव तैसा ॥ २९ ॥
 देव निराकार निर्गुण । लोक भाविती पाषाण ।
 पाषाण फुटतो निर्गुण । फुटेल कैसा ॥ ३० ॥
 देव सदोदित संचला । लोकीं बहुविध केला ।
 परंतु बहुविध जाला । हें तो घडेना ॥ ३१ ॥
 तैसा साधु आत्मज्ञानी । बोधें पूर्ण समाधानी ।
 विवेकें आत्मनिवेदनी । आत्मरूपी ॥ ३२ ॥
 जळोन काष्ठाचा आकार । अग्नि दिसे काष्ठाकार ।
 परी काष्ठ होईल हा विचार । बोलोंच नये ॥ ३३ ॥
 कर्पूर असे तो जळतां दिसे । तैसा ज्ञानीदेह भासे ।
 तयास जन्मवितां कैसें । कर्दळीउदरी ॥ ३४ ॥
 बीज भाजलें उगवेना । वस्त्र जळालें उकलेना ।
 वोघ निवडितां निवडेना । गंगेमधें ॥ ३५ ॥
 वोघ गंगेमागें दिसे । गंगा येकदेसी असे ।
 साधु कांहींच न भासे । आणी आत्मा सर्वगत ॥ ३६ ॥
 सुवर्ण नव्हे लोखंड । साधूस जन्म थोतांड ।
 अज्ञान प्राणी जडमूढ । तयास हें उमजेचिना ॥ ३७ ॥
 अंधास कांहींच न दिसे । तरी ते लोक आंधळे कैसे ।
 सन्नपातें बरळतसे । सन्नपाती ॥ ३८ ॥
 जो स्वप्नामधें भ्याला । तो स्वप्नभयें वोसणाला ।
 तें भये जागत्याला । केवि लागे ॥ ३९ ॥
 मुळी सर्पाकार देखिली । येक भ्याला येकें वोळखिली ।
 दोघांची अवस्था लेखिली । सारिखीच कैसी ॥ ४० ॥
 हातीं धरितां हि डसेना । हें येकास भासेना ।
 तरी ते त्याची कल्पना । तयासीच बाधी ॥ ४१ ॥
 विंचु सर्प डसला । तेणें तोचि जाकळला ।
 तयाचेनि लोक जाला । कासावीस कैसा ॥ ४२ ॥
 आतां तुटला अनुमान । ज्ञानियास कळे ज्ञान ।
 अज्ञानास जन्ममरण । चुकेचिना ॥ ४३ ॥
 येका जाणण्यासाठी । लोक पडिले अटाटीं ।
 नेणपणें हिंपुटी होती । जन्ममृत्यें ॥ ४४ ॥
 तेंचि कथानुसंधान । पुढें केलें परिच्छिन्न ।
 सावधान सावधान । म्हणे वक्ता ॥ ४५ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 निःसंदेहनिरूपणनाम समास तिसरा ॥ ३ ॥ १.३

समास चवथा : जाणपणनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥
 पृथ्वीमधें लोक सकळ । येक संपन्न येक दुर्बळ ।

येक निर्मळ येक वोंगळ । काय निमित्त्य ॥ १ ॥
 कित्येक राजे नांदती । कित्येक दरिद्र भोगिती ।
 कितीयेकांची उत्तम स्थिती । कित्येक अधमोद्धम ॥ २ ॥
 ऐसें काय निमित्त्य जालें । हें मज पाहिजे निरोपिलें ।
 याचे उत्तर ऐकिलें । पाहिजे श्रोतीं ॥ ३ ॥
 हे सकळ गुणापासी गती । सगुण भाग्यश्री भोगिती ।
 अवगुणास दरिद्रप्राप्ती । येदधीं सदेह नाही ॥ ४ ॥
 जो जो जेथें उपजला । तो ते वेवसाई उमजला ।
 तयास लोक म्हणती भला । कार्यकर्ता ॥ ५ ॥
 जाणता तो कार्य करी । नेणतां कांहींच न करी ।
 जाणता तो पोट भरी । नेणता भीक मागे ॥ ६ ॥
 हें तों प्रकटचि असे । जनीं पाहातां प्रत्यक्ष विसे ।
 विद्येवीण करंटा वसे । विद्या तो भाग्यवंत ॥ ७ ॥
 आपुली विद्या न सिकसी । तरी काये भीक मागसी ।
 जेथें तेथें बुद्धी ऐसी । वडिलें सांगती ॥ ८ ॥
 वडिल आहे करंटा । आणी समर्थ होये धाकुटा ।
 कां जे विद्येनें मोटा । म्हणोनिया ॥ ९ ॥
 विद्या नाही बुद्धी नाही । विवेक नाही साक्षेप नाही ।
 कुशळता नाही व्याप नाही । म्हणोन प्राणी करंटा ॥ १० ॥
 इतुकें हि जेथें वसे । तेथें वैभवास उणें नसे ।
 वैभव सांडितां अपैसें । पाठीं लागे ॥ ११ ॥
 वडिल समर्थ धाकुटा भिकारी । ऐका याची कैसी परी ।
 वडिला ऐसा व्याप न करी । म्हणोनियां ॥ १२ ॥
 जैसी विद्या तैसी हांव । जैसा व्याप तैसें वैभव ।
 तोलासारिखा हावभाव । लोक करिती ॥ १३ ॥
 विद्या नसे वैभव नसे । तेथें निर्मळ कैचा असे ।
 करंटेपणें वोखटा विसे । वोंगळ आणी विकारी ॥ १४ ॥
 पशु पक्षी गुणवंत । त्यास कृपा करी समर्थ ।
 गुण नस्तां जिणें वेर्थ । प्राणीमात्राचें ॥ १५ ॥
 गुण नाही गौरव नाही । सामर्थ्य नाही महत्व नाही ।
 कुशळता नाही तर्क नाही । प्राणीमात्रासी ॥ १६ ॥
 याकारणें उत्तम गुण । तेंचि भाग्याचें लक्षण ।
 लक्षणेवीण अवलक्षण । सहजचि जालें ॥ १७ ॥
 जनामधें तो जाणता । त्यास आहे मान्यता ।
 कोणी येक विद्या असतां । महत्व पावे ॥ १८ ॥
 प्रपंच अथवा परमार्थ । जाणता तोचि समर्थ ।
 नेणता जाणजे वेर्थ । निःकारण ॥ १९ ॥
 नेणतां विंचु सर्प डसे । नेणतां जीवघात असे ।
 नेणतां कार्य नासे । कोणी येक ॥ २० ॥
 नेणतां प्राणी सिंतरे । नेणपणें तन्हे भरे ।
 नेणपणे ठके विसरे । पदार्थ कांहीं ॥ २१ ॥
 नेणतां वैरी जिंकती । नेणतां अपाई पडती ।
 नेणतां संहारती घडती । जीवनास ॥ २२ ॥

आपुले स्वहित न कळे जना । तेणें भोगिती यातना ।
 ज्ञान नेणतां अज्ञाना । अधोगती ॥ २३ ॥
 मायाब्रह्म जीवशिव । सारासार भावाभाव ।
 जाटिल्यासाठीं होतें वाव । जन्ममरण ॥ २४ ॥
 कोण कर्ता निश्चयेसी । बद्ध मोक्ष तो कोणासी ।
 ऐसें जाणतां प्राणीयासी । सुटिकां घडे ॥ २५ ॥
 जाणजे देव निर्गुण । जाणजे मी तो कोण ।
 जाणजे अनन्यलक्षण । म्हणजे मुक्त ॥ २६ ॥
 जितुकें जाणोन सांडिलें । तितुकें दृश्य बोलांडिलें ।
 जाणत्यास जाणतां तुटलें । मूळ मीपणाचें ॥ २७ ॥
 न जाणतां कोटीवरी । साधनें केलीं परोपरीं ।
 तरी मोक्षास अधिकारी । होणार नाही ॥ २८ ॥
 मायाब्रह्म वोळखावें । आपणास आपण जाणावें ।
 इतुक्यासाठीं स्वभावं । चुके जन्म ॥ २९ ॥
 जाणतां समर्थाचें अंतर । प्रसंगें वर्ते तदनंतर ।
 भाग्य वैभव अपार । तेणेचि पावे ॥ ३० ॥
 म्हणोन जाणणें नव्हे सामान्य । जाणतां होईजे सर्वमान्य ।
 कांहींच नेणतां अमान्य । सर्वत्र करिती ॥ ३१ ॥
 पदार्थ देखोन भूत भावी । नेणतें झडपोन प्राण ठेवी ।
 मिथ्या आहे उठाठेवी । जाणते जाणती ॥ ३२ ॥
 जाणत्यास कळे वर्म । नेणत्याचें खोटें कर्म ।
 सकळ कांहीं धर्माधर्म । जाणतां कळे ॥ ३३ ॥
 नेणत्यास येमयातना । जाणत्यास कांहींच लागेना ।
 सकळ जाणोन विवंचना । करी तो मुक्त ॥ ३४ ॥
 नेणतां कांहीं राजकारण । अपमान करून घेती प्राण ।
 नेणतां कठीण वर्तमान । समस्तांस होये ॥ ३५ ॥
 म्हणोनियां नेणणें खोटें । नेणते प्राणी करंटे ।
 जाणतां विवरतां तुटे । जन्ममरण ॥ ३६ ॥
 म्हणोन अलक्ष करूं नये । जाणणें हाचि उपाये ।
 जाणतां सापडें सोये । परलोकाची ॥ ३७ ॥
 जाणणें सकळांस प्रमाण । मूर्खांस वाटे अप्रमाण ।
 परंतु अलिप्तपणाची खूण । जाणतां कळे ॥ ३८ ॥
 येक जाणणें करून परतें । कोण सोडी प्राणीयातें ।
 कोणी येक कार्य जें तें । जाटिल्याविण न कळे ॥ ३९ ॥
 जाणणें म्हणजे स्मरण । नेणणें म्हणजे विस्मरण ।
 दोहींमधें कोण प्रमाण । शाहाणे जाणती ॥ ४० ॥
 जाणते लोक ते शाहाणे । नेणते वेडे दैन्यवाणे ।
 विज्ञान तेहि जाणपणें । कळो आलें ॥ ४१ ॥
 जेथें जाणपण सुंढलें । तेथें बोलणें हि तुटलें ।
 हेतुरहित जालें । समाधान ॥ ४२ ॥
 श्रोतें म्हणती हें प्रमाण । जालें परम समाधान ।
 परी पिंडब्रह्मांड ऐक्यलक्षण । मज निरोपावें ॥ ४३ ॥
 ब्रह्मांडीं तेंचि पिंडी असे । बहुत बोलती ऐसें ।

परंतु याचा प्रत्यय विलसे । ऐसं केलें पाहिजे ॥ ४४ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
जाणपणनिरूपणनाम समास चौथा ॥ ४ ॥ ९.४

समास पांचवा : अनुमाननिर्शन
॥ श्रीराम ॥

पिंडासारिखी ब्रह्मांडरचना । नये आमुच्या अनुमाना ।
प्रचित पाहातां नाना । मतें भांवावती ॥ १ ॥
जें पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडी । ऐसी बोलावयाचि प्रौढी ।
हें वचन घडिनें घडी । तत्वज्ञ बोलती ॥ २ ॥
पिंड ब्रह्मांड येक राहाटी । ऐसी लोकांची लोकधाटी ।
परी प्रत्ययाचे परीपाटी । तगों न सके ॥ ३ ॥
स्थूळ सूक्ष्म कारण माहाकारण । हे च्यारी पिंडीचे देह जाण ।
विराट हिरण्य अव्याकृत मूळप्रकृती हे खूण । ब्रह्मांडीची ॥ ४ ॥
हे शास्त्राधाटी जाणावी । परी प्रचित कैसी आणावी ।
प्रचित पाहातां गथागोवी । होत आहे ॥ ५ ॥
पिंडीं आहे अंतःकरण । तरी ब्रह्मांडी विष्णु जाण ।
पिंडी बोलिजेतें मन । तरी ब्रह्मांडी चंद्रमा ॥ ६ ॥
पिंडी बुद्धी ऐसं बोलिजे । तरी ब्रह्मांडी ब्रह्मा ऐसं जाणिजे ।
पिंडी चित्त ब्रह्मांडी वोळखिजे । नारायेणु ॥ ७ ॥
पिंडी बोलिजे अहंकार । ब्रह्मांडी रुद्र हा निर्धार ।
ऐसा बोलिला विचार । शास्त्रांतरी ॥ ८ ॥
तरी कोण विष्णूचें अंतःकर्ण । चंद्राचें कैसें मन ।
ब्रह्मयाचे बुद्धीलक्षण । मज निरोपावें ॥ ९ ॥
नारायणाचें कैसें चित्त । रुद्रअहंकाराचा हेत ।
हा विचार पाहोन नेमस्त । मज निरोपावा ॥ १० ॥
प्रचितनिश्चयापुढें अनुमान । जैसें सिंहापुढें आलें स्वान ।
खन्यापुढें खोटें प्रमाण । होईल कैसें ॥ ११ ॥
परी यास पारखी पाहिजे । पारखीनें निश्चय लाहिजे ।
परिक्षा नस्तां राहिजे । अनुमानसंशई ॥ १२ ॥
विष्णु चंद्र आणि ब्रह्मा । नारायेण आणि रुद्रनामा ।
यां पाचांची अंतःकर्णपंचकें आम्हा । स्वामी निरोपावी ॥ १३ ॥
येथें प्रचित हें प्रमाण । नलगे शास्त्राचा अनुमान ।
अथवा शास्त्री तरी पाहोन । प्रत्ययो आणावा ॥ १४ ॥
प्रचितीवीण जें बोलणें । तें अवघेंचि कंटाळवाणें ।
तोंड पसरून जैसें सुणें । रडोन गेलें ॥ १५ ॥
तेथें काये हो ऐकावें । आणि काये शोधून पाहावें ।
जेथें प्रत्यायाच्या नावें । सुन्याकार ॥ १६ ॥
आवघें आंधळेचि मिळाले । तेथें डोळसाचें काय चाले ।
अनुभवाचे नेत्र गेले । तेथें अंधकार ॥ १७ ॥
नाही दुग्ध नाही पाणी । केली विष्टेची सारणी ।
तेथें निवडावयाचे धनी । ते येक डोंबकावळे ॥ १८ ॥
आपुले इच्छेनें बोलिलें । पिंडाऐसे ब्रह्मांड कल्पिले ।
परी तें प्रचितीस आलें । कोण्या प्रकारें ॥ १९ ॥

म्हणोन हा अवघाच अनुमान । अवघें कल्पनेचें रान ।
भलीं न घ्यावें आडरान । तश्करीं घ्यावें ॥ २० ॥
कल्पून निर्मिले मंत्र । देव ते कल्पनामात्र ।
देव नाही स्वतंत्र । मंत्राधेन ॥ २१ ॥
येथें न बोलतां जाणावें । बोलणें विवेका आणावें ।
आंधळें पाउलीं वोळखावें । विचक्षणें ॥ २२ ॥
जयास जैसें भासलें । तेणें तैसें कवित्व केलें ।
परी हें पाहिजे निवडिलें । प्रचितीनें ॥ २३ ॥
ब्रह्म्यानें सकळ निर्मिलें । ब्रह्म्यास कोणें निर्माण केलें ।
विष्णूनें विश्व पाळिलें । विष्णूस पाळिता कवणु ॥ २४ ॥
रुद्र विश्वसंहारकर्ता । परी कोण रुद्रास संहारिता ।
कोण काळाचा नियंता । कळला पाहिजे ॥ २५ ॥
याचा कळेना विचार । तों अवघा अंधकार ।
म्हणोनियां सारासार । विचार करणें ॥ २६ ॥
ब्रह्मांड स्वभावेचि जालें । परंतु हें पिंडाकार कल्पिलें ।
कल्पिलें परी प्रत्यया आलें । नाही कदा ॥ २७ ॥
पाहातां ब्रह्मांडाची प्रचिती । कित्येक संशय उठती ।
हें कल्पनिक श्रोतीं । नेमस्त जाणावें ॥ २८ ॥
पिंडासारिखी ब्रह्मांडरचना । कोण आणितो अनुमाना ।
ब्रह्मांडी पदार्थ नाना । ते पिंडीं कैचे ॥ २९ ॥
औटकोटी भुतावळी । औटकोटी तीर्थावळी ।
औटकोटी मंत्रावळी । पिंडीं कोठें ॥ ३० ॥
तेतीस कोटी सुरवर । अद्यांसि सहस्र ऋषेश्वर ।
नवकोटी कात्यायेणीचा विचार । पिंडीं कोठें ॥ ३१ ॥
च्यामुंडा छप्पन्न कोटी । कित्येक जीव कोत्यानुकोटी ।
चौन्यासी लक्ष योनींची दाटी । पिंडीं कोठें ॥ ३२ ॥
ब्रह्मांडी पदार्थ निर्माण जाले । पृथकाकारें वेगळाले ।
तेहि तितुके निरोपिले । पाहिजेत पिंडीं ॥ ३३ ॥
जितुक्या औषधी तितुकी फळे । नाना प्रकारी रसाळें ।
नाना बीजें धान्यें सकळें । पिंडीं निरोपावीं ॥ ३४ ॥
हें सांगतां पुरवेना । तरी उगेंचि बोलावेना ।
बोलिलें न येतां अनुमाना । लाजिरवाणें ॥ ३५ ॥
तरी हें निरोपिलें नवचे । फुकट बोलतां काय वेचे ।
याकारणें अनुमानाचें । कार्य नाही ॥ ३६ ॥
पांच भूतें ते ब्रह्मांडी । आणि पांचचि वर्तती पिंडी ।
याची पाहावी रोकडी । प्रचित आतां ॥ ३७ ॥
पांचा भूतांचे ब्रह्मांड । आणि पंचभूतिक हें पिंड ।
यावेगळें तें उदंड । अनुमानज्ञान ॥ ३८ ॥
जितुकें अनुमानाचें बोलणें । तितुकें वमनप्राये त्यागणें ।
निश्चयात्मक तेंचि बोलणें । प्रत्ययाचें ॥ ३९ ॥
जेंचि पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडी । प्रचित नाही कीं रोकडी ।
पंचभूतांची तांतडी । दोहीकडे ॥ ४० ॥
म्हणोन देहीचें थानमान । हा तों अवघाचि अनुमान ।

आतां येक समाधान । मुख्य तें कैसें ॥ ४१ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
अनुमाननिर्जननाम समास पांचवा ॥ ५ ॥ १.५

समास सहावा : गुणरूपनिरूपण
॥ श्रीराम ॥

आकाश जैसें निराकार । तैसा ब्रह्माचा विचार ।
तेथें वायोचा विकार । तैसी मूळमाया ॥ १ ॥
हें दासबोधीं असे बोलिलें । ज्ञानदशकीं प्रांजळ केलें ।
मूळमायेंत दाखविलें । पंचभूतिक ॥ २ ॥
तेथें जाणीव तो सत्त्वगुण । मध्य तो रजोगुण ।
नेणीव तमोगुण । जाणिजे श्रोतीं ॥ ३ ॥
म्हणाल तेथें कैची जाणीव । तरी ऐका याचा अभिप्राव ।
पिंडीं माहाकारण देहीं सर्व । साक्षिणी अवस्था ॥ ४ ॥
तैसी मूळप्रकृती ब्रह्मांडींचें । देह माहाकारण साचें ।
म्हणोन तेथें जाणीवेचें । अधिष्ठान आलें ॥ ५ ॥
असो मूळमायेभीतरी । गुप्त त्रिगुण वास करी ।
पष्ट होती संधी चतुरी । जाणावी गुणक्षोभिणी ॥ ६ ॥
जैस तृणाचा पोटराकळा । पुढें उकलोन होये मोकळा ।
तैसी मूळमाया अवलीळा । गुण प्रसवली ॥ ७ ॥
मूळमाया वायोस्वरूप । ऐक गुणक्षोभिणीचें रूप ।
गुणविकार होतांचि अल्प । गुणक्षोभिणी बोलिजे ॥ ८ ॥
पुढें जाणीव मध्यस्त नेणीव । मिश्रित चालिला स्वभाव ।
तेथें मातृकास ठाव । शब्द जाला ॥ ९ ॥
तो शब्दगुण आकाशींचा । ऐसा अभिप्राव येथीचा ।
शब्देचि वेदशास्त्रांचा । आकार जाला ॥ १० ॥
पंचभूतें त्रिगुणाकार । अवघा वायोचा विकार ।
जाणीवनेणीवेचा विचार । वायोचि करितां ॥ ११ ॥
वायो नस्तां कैची जाणीव । जाणीव नस्तां कैची नेणीव ।
जाणीवनेणीवेस ठाव । वायोगुणें ॥ १२ ॥
जेथें मुळीच नाही चळण । तेथें कैचें जाणीवलक्षण ।
म्हणोनि वायोचा गुण । नेमस्त जाणावा ॥ १३ ॥
येकापासून येक जालें । हें येक उगेंचि दिसोन आलें ।
स्वरूप मुळीच भासलें । त्रिगुणभूतांचें ॥ १४ ॥
ऐसा हा मुळींचा कर्दमु । पुढें पष्टतेचा अनुक्रम ।
सांगतां येकापासून येक उगमु । हें हि खरें ॥ १५ ॥
वायोच कर्दम बोलिला । तयापासून अग्नि जाला ।
तोहि पाहातां देखिला । कर्दमुचि ॥ १६ ॥
अग्निपासून जालें आप । तेंहि कर्दमस्वरूप ।
आपापासून पृथ्वीचें रूप । तेंहि कर्दमरूपी ॥ १७ ॥
येथें आशंका उठिली । भूतांस जाणीव कोठें देखिली ।
तरी भूतांत जाणीव हे ऐकिली । नाही वार्ता ॥ १८ ॥
जाणीव म्हणिजे जाणतें चळण । तेंचि वायोचें लक्षण ।
वायोआंगीं सकळ गुण । मागां निरोपिलें ॥ १९ ॥

म्हणोन जाणीवनेणीवमिश्रीत । अवघें चालिलें पंचभूत ।
म्हणोनियां भूतांत । जाणीव असे ॥ २० ॥
कोठें दिसे कोठें न दिसे । परी तें भूतीं व्यापून असे ।
तिक्षण बुद्धी करितां भासे । स्थूळ सूक्ष्म ॥ २१ ॥
पंचभूतें आकारली । भूतीं भूतें कालवलीं ।
तरी पाहातां भासली । येक स्थूळ येक सूक्ष्म ॥ २२ ॥
निरोधवायो न भासे । तैसी जणीव न दिसे ।
न दिसे परी ते असे । भूतरूपें ॥ २३ ॥
काठीं अग्नी दिसेना । निरोधवायो भासेना ।
जणीव तैसी लक्षेना । येकायेकी ॥ २४ ॥
भूतें वेगळालीं दिसती । पाहातां येकचि भासती ।
बहुत धूर्तपणें प्रचिती । वोळखावी ॥ २५ ॥
ब्रह्मापासून मूळमाया । मूळमायेपासून गुणमाया ।
गुणमायेपासून तया । गुणास जन्म ॥ २६ ॥
गुणापासूनियां भूतें पावली । पष्ट दशेंतें ।
ऐसीयांचीं रूपें समस्तें । निरोपिलीं ॥ २७ ॥
आकाश गुणापासून जालें । हें कदापी नाही घडलें ।
शब्दगुणास कल्पिलें । आकाश वायां ॥ २८ ॥
येक सांगतां येकचि भावी । उगीच करी गथागोवी ।
तया वेद्याची उगवी । कोणें करावी ॥ २९ ॥
सिकविल्यां हि कळेना । उमजविल्यां हि उमजेना ।
दृष्टांतेंहि तर्केना । मंदरूप ॥ ३० ॥
भूतांहून भूत थोर । हा हि दाविला विचार ।
परी भूतांवडिल स्वतंत्र । कोण आहे ॥ ३१ ॥
जेथें मूळमाया पंचभूतिक । तेथें काये राहिला विवेक ।
मूळमायेपरतें येक । निर्गुणब्रह्म ॥ ३२ ॥
ब्रह्मीं मूळमाया जाली । तिची लीळा परीक्षिली ।
तंव ते निखळ वोतली । भूतेंत्रिगुणांची ॥ ३३ ॥
भूतें विकारवंत चत्वार । आकाश पाहातां निर्विकार ।
आकाश भूत हा विचार । उपाधीकरितां ॥ ३४ ॥
पिंडीं व्यापक म्हणोन जीव । ब्रह्मांडीं व्यापक म्हणोन शिव ।
तैसाच हाहि अभिप्राव । आकाशाचा ॥ ३५ ॥
उपाधीमधें सापडलें । सूक्ष्म पाहातां भासलें ।
इतुक्यासाठीं आकाश जालें । भूतरूप ॥ ३६ ॥
आकाश अवकाश तो भकास । परब्रह्म तें निराभास ।
उपाधी नस्ता जें आकाश । तेंचि ब्रह्म ॥ ३७ ॥
जाणीव नेणीव मध्यमान । हेंचि गुणाचें प्रमाण ।
येथें निरोपिलें त्रिगुण । रूपेंसहित ॥ ३८ ॥
प्रकृती पावली विस्तारातें । पुढे येकाचें येकचि होतें ।
विकारवंतचि तयातें । नेम कैचा ॥ ३९ ॥
काळें पांढरें मेळवितां । पारवें होतें तत्वता ।
काळें पिवळें मेळवितां । हिरवें होये ॥ ४० ॥
ऐसें रंग नानापरी । मेळवितां पालट धरी ।

तैसैं दृश्य हें विकारी । विकारवंत ॥ ४१ ॥
 येका जीवनें नाना रंग । उमटों लागती तरंग ।
 पालटाचा लागवेग । किती म्हणोन पाहावा ॥ ४२ ॥
 येका उदकाचे विकार । पाहातां दिसती अपार ।
 पांचा भूतांचे विस्तार । चौन्यासी लक्ष योनी ॥ ४३ ॥
 नाना देहाचें बीज उदक । उदकापसून सकळ लोक ।
 किडा मुंगी स्वापदादिक । उदकेंचि होयें ॥ ४४ ॥
 शुक्लीत शोणीत म्हणजे नीर । त्या नीराचें हें शरीर ।
 नखें दंत अस्तिमात्र । उदकाच्या होती ॥ ४५ ॥
 मुळ्यांचे बारीक पागोरे । तेणें पथें उदक भरे ।
 त्या उदकेंचि विस्तारे । वृक्षमात्र ॥ ४६ ॥
 अंबवृक्ष मोहरा आले । अवघे उदकाकरितां जाले ।
 फळीं फुलीं लगडले । सावकास ॥ ४७ ॥
 खोड फोडून अंबे पाहातां । तेथें दिसेना सर्वथा ।
 खांद्या फोडून फळें पाहातां । बोलीं सालें ॥ ४८ ॥
 मुळापासून सेवटवरी । फळ नाही तदनंतरी ।
 जळरूप फळ चतुरीं । विवेकें जाणावें ॥ ४९ ॥
 तेंचि जळ सेंड्या चढे । तेव्हां वृक्षमात्र लगडे ।
 येकाचें येकचि घडे । येणें प्रकारें ॥ ५० ॥
 पत्रें पुष्पें फळें भेद । किती करावा अनुवाद ।
 सूक्ष्म दृष्टीनें विशद । होत आहे ॥ ५१ ॥
 भूतांचे विकार सांगों किती । क्षणक्षणा पालटती ।
 येकाचे येकचि होती । नाना वर्ण ॥ ५२ ॥
 त्रिगुणभूतांची लटपट । पाहों जातां हे खटपट ।
 बहुरूप बहु पालट । किती म्हणोन सांगावा ॥ ५३ ॥
 ये प्रकृतीचा निरास । विवेकें वारावा सावकास ।
 मग परमात्मा परेश । अनन्यभावं भजावा ॥ ५४ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे गुणरूपनिरूपणनाम समास सहावा ॥ ६ ॥

समास सातवा : विकल्पनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

आधी स्थूळ आहे येक । तरी मग अंतःकरण पंचक ।
 जाणतेपणाचा विवेक । स्थूळाकरितां ॥ १ ॥
 तैसैंचि ब्रह्मांडेंवीण कांहीं । मूळमायेसि जाणीव नाही ।
 स्थूळाच्या आधारें सर्व हि । कार्य चाले ॥ २ ॥
 तें स्थूळचि नस्तां निर्माण । कोठें राहेल अंतःकर्ण ।
 ऐसा श्रोतीं केला प्रश्न । याचें उत्तर एका ॥ ३ ॥
 कोसले अथवा कांटेघरें । नाना पृष्टिभागी चालती घरें ।
 जीव करिती लहानघोरें । शक्तीनुसार ॥ ४ ॥
 शंख सिंपी घुला कवडें । आधी त्यांचें घर घडे ।
 किंवा आधी निर्माण किडे । हें विचारावें ॥ ५ ॥
 आधी प्राणी ते होती । मग घरें निर्माण करिती ।
 हे तों प्रत्यक्ष प्रचिती । सांगणें नलगे ॥ ६ ॥
 तैसैं आधी सूक्ष्म जाण । मग स्थूळ होतें निर्माण ।

येणें दृष्टांतें प्रश्न । फिटला श्रोतयांचा ॥ ७ ॥
 तव श्रोता पुसे आणीक । जी आठवलें कांहीं येक ।
 जन्ममृत्युचा विवेक । मज निरोपावा ॥ ८ ॥
 कोण जन्मास घालितें । आणी मागुता कोण जन्म घेतें ।
 हें प्रत्यया कैसें येतें । कोण्या प्रकारें ॥ ९ ॥
 ब्रह्मा जन्मास घालितो । विष्णु प्रतिपाळ करितो ।
 रुद्र अवघें संहारितो । ऐसैं बोलती ॥ १० ॥
 तरी हें प्रवृत्तीचें बोलणें । प्रत्ययास आणी उणें ।
 प्रत्यय पाहातां श्लाघ्यवाणें । होणार नाही ॥ ११ ॥
 ब्रह्म्यास कोणें जन्मास घातलें । विष्णूस कोणें प्रतिपाळिलें ।
 रुद्रास कोणें संहारिलें । माहाप्रळई ॥ १२ ॥
 म्हणौनि हा सृष्टीभाव । अवघा मायेचा स्वभाव ।
 कर्ता म्हणों निर्गुण देव । तरी तो निर्विकारी ॥ १३ ॥
 म्हणावें माया जन्मास घाली । तरी हे आपणचि विस्तारली ।
 आणी विचारितां थारली । हें हि घडेना ॥ १४ ॥
 आतां जन्मतो तो कोण । कैसी त्याची वोळखण ।
 आणी संचिताचें लक्षण । तेंहि निरोपावें ॥ १५ ॥
 पुण्याचें कैसें रूप । आणी पापाचें कैसें स्वरूप ।
 याहि शब्दाचा आक्षेप । कोण कर्ता ॥ १६ ॥
 हें कांहींच न ये अनुमाना । म्हणती जन्म घेते वासना ।
 परी ते पाहातां दिसेना । ना धरितां न ये ॥ १७ ॥
 वासना कामना आणी कल्पना । हेतु भावना मति नाना ।
 ऐशा अनंत वृत्ती जाणा । अंतःकर्णपंचकाच्या ॥ १८ ॥
 असो हें अवघें जाणीव यंत्र । जाणीव म्हणजे स्मरणमात्र ।
 त्या स्मरणास जन्मसूत्र । कैसें लागे ॥ १९ ॥
 देहो निर्माण पांचा भूतांचा । वायो चाळक त्याचा ।
 जाणणें हा मनाचा । मनोभाव ॥ २० ॥
 ऐसैं हें सहजचि घडलें । तत्वांचें गुंथाडें जालें ।
 कोणास कोणे जन्मविलें । कोण्या प्रकारें ॥ २१ ॥
 तरी हें पाहातां दिसेना । म्हणोन जन्मचि असेना ।
 उपजला प्राणी येना । मागुता जन्मा ॥ २२ ॥
 कोणासीच जन्म नाही । तरी संतसंगें केलें काई ।
 ऐसा अभिप्राव सर्वहि । श्रोतयांचा ॥ २३ ॥
 पुर्वी स्मरण ना विस्मरण । मधेंचि हें जालें स्मरण ।
 अंतयांमी अंतःकर्ण । जाणती कळा ॥ २४ ॥
 सावध आहे तों स्मरण । विकळ होतां विस्मरण ।
 विस्मरण पडतां मरण । पावती प्राणी ॥ २५ ॥
 स्मरण विस्मरण राहिलें । मग देहास मरण आलें ।
 पुधें जन्मास घातलें । कोणास कोणें ॥ २६ ॥
 म्हणोनी जन्मचि असेना । आणी यातना हि दिसेना ।
 अवघी वेथेंचि कल्पना । बळावली ॥ २७ ॥
 म्हणौन जन्मचि नाही कोणासी । श्रोतयांची आशंका ऐसी ।
 मरोन गेलें तें जन्मासी । मागुतें न ये ॥ २८ ॥

वाळलें काष्ठ हिरवळेना । पडिलें फळ तें पुन्हां लागेना ।
 तैसें पडिलें शरीर येना । जन्मास मागुतें ॥ २९ ॥
 मडकें अवचितें फुटलें । फुटलें तें फुटोनिच गेलें ।
 तैसेंचि पुन्हां जन्मलें । नाही मनुष्य ॥ ३० ॥
 येथें अज्ञान आणी सज्ञान । सारिखेच जालें समान ।
 ऐसा बळावला अनुमान । श्रोतयांसी ॥ ३१ ॥
 वक्ता म्हणे हो ऐका । अवघें पाषांड करूं नका ।
 अनुमान असेल तरी विवेका । अवलोकावें ॥ ३२ ॥
 प्रेतनेवीण कार्य जालें । जेविल्यावीण पोट भरलें ।
 ज्ञानेवीण मुक्त जालें । हें तों घडेना ॥ ३३ ॥
 स्वयें आपण जेविला । त्यास वाटे लोक धाला ।
 परंतु हें समस्तांला । घडले पाहिजे ॥ ३४ ॥
 पोहणें सिकला तो तरेल । पोहणें नेणें तो बुडेल ।
 येथें हि अनुमान करील । ऐसा कवणु ॥ ३५ ॥
 तैसें जयास ज्ञान जालें । ते ते तितुकेच तरले ।
 ज्याचें बंधनचि तुटलें । तोचि मुक्त ॥ ३६ ॥
 मोकळा म्हणे नाही बंधन । आणी प्रत्यक्ष बंदी पडिले जन ।
 त्यांचें कैसें समाधान । तें तुम्ही पाहा ॥ ३७ ॥
 नेणे दुसऱ्याची तळमळ । तें मनुष्य परदुःखसीतळ ।
 तैसाच हाहि केवळ । अनुभव जाणावा ॥ ३८ ॥
 जयास आत्मज्ञान जालें । तत्त्वं तत्व विवंचिलें ।
 खुणेसी पावतांच बाणलें । समाधान ॥ ३९ ॥
 ज्ञानें चुके जन्ममरण । सगट बोलणें अप्रमाण ।
 वेदशास्त्र आणी पुराण । मग कासयासी ॥ ४० ॥
 वेदशास्त्रविचारबोली । माहानुभावांची मंडळी ।
 भूमंडळी लोक सकळी । हें मानीतना ॥ ४१ ॥
 अवघें होतां अप्रमाण । मग आपलेंच काय प्रमाण ।
 म्हणोन जेथें आत्मज्ञान । तोचि मुक्त ॥ ४२ ॥
 अवघे च मुक्त पाहातां नर । हाहि जाचा उद्धार ।
 ज्ञानेविण तो उद्धार । होणार नाही ॥ ४३ ॥
 आत्मज्ञान कळों आले । म्हणोन दृश्य मिथ्या जालें ।
 परंतु वेदा लाविलें । सकळास येणें ॥ ४४ ॥
 आतां प्रश्न हा फिटला । ज्ञानी ज्ञानें मुक्त जाला ।
 अज्ञान तो बांधला । आपले कल्पनेनें ॥ ४५ ॥
 विज्ञानासारिखें अज्ञान । आणी मुक्तासारिखें बंधन ।
 निश्चयासारिखा अनुमान । मानूचि नये ॥ ४६ ॥
 बंधन म्हणजे कांहींच नाही । परी वेदा लाविलें सर्व हि ।
 यास उपावचि नाही । कळल्यावांचुनी ॥ ४७ ॥
 कांहींच नाही आणी बाधी । हेंचि नवल पाहा आधीं ।
 मिथ्या जाणजेना बद्धि । म्हणोन बद्ध ॥ ४८ ॥
 भोळा भाव सिद्धी जाव । हा उधाराचा उपाव ।
 रोकडा मोक्षाचा अभिप्राव । विवेकें जाणावा ॥ ४९ ॥
 प्राणी व्हावया मोकळा । आधीं पाहिजे जाणीवकळा ।

सकळ जाणतां निराळा । सहजचि होये ॥ ५० ॥
 कांहींच नेणजे तें अज्ञान । सकळ जाणजे तें ज्ञान ।
 जाणिव राहातां विज्ञान । स्वयेंचि आत्मा ॥ ५१ ॥
 अमृत सेऊन अमर जाला । तो म्हणे मृत्यु कैसा येतो जनाला ।
 तैसा विवेकी म्हणे बद्दाला । जन्म तो कैसा ॥ ५२ ॥
 जाणता म्हणे जनातें । तुम्हांस भूत कैसे झडपितें ।
 तुम्हास वीष कैसें चढतें । निर्विष म्हणे ॥ ५३ ॥
 आधीं बद्धासारिकें व्हावें । मग हें नलगेचि पुसावें ।
 विवेक दूरी ठेऊन पाहावें । लक्षण बद्धाचें ॥ ५४ ॥
 निजेल्यास चेईला तो । म्हणे हा कां रे वोसणातो ।
 अनुभव पाहाणेंचि आहे तो । तरी मग निजोन पाहावा ॥ ५५ ॥
 ज्ञात्याची उगवली वृत्ती । बद्धाऐसी न पडेल गुंती ।
 भुकेल्याची अनुभवप्राप्ती । धाल्यास नाही ॥ ५६ ॥
 इतुकेन आशंका तुटली । ज्ञानें मोक्षप्राप्ती जाली ।
 विवेक पाहातां बाणली । अंतरस्थिती ॥ ५७ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे विकल्पनिरसननाम समास सातवा ॥ ७ ॥

समास आठवा : देहांतनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

ज्ञाता सुटला ज्ञानमते । परंतु जन्म कैसा बद्धातें ।
 बद्धाचें काये जन्मतें । अंतकाळीं ॥ १ ॥
 बद्ध प्राणी मरोन गेले । तेथें कांहींच नाही उरलें ।
 जाणिवेचे विस्मरण जालें । मरणापूर्वी ॥ २ ॥
 ऐसी घेतली आशंका । याचें उत्तर ऐका ।
 आतां दुश्चीत होऊं नका । म्हणे वक्ता ॥ ३ ॥
 पंचप्राण स्थळें सोडिती । प्राणरूप वासनावृत्ती ।
 वासनामिश्रीत प्राण जाती । देह सोडुनिया ॥ ४ ॥
 वायोसरिसी वासना गेली । ते वायोरूपेंचि राहिली ।
 पुन्हां जन्म घेऊन आली । हेतुपरत्त्वं ॥ ५ ॥
 कित्येक प्राणी निःशेष मरती । पुन्हां मागुते जीव येती ।
 ढकलून दिल्लें तेणें दुखवती । हस्तपादादिक ॥ ६ ॥
 सर्पदृष्टी जालियां वरी । तीं दिवसां उठवी धन्वंतरी ।
 तेव्हां ते माघारी । वासना येते कीं ॥ ७ ॥
 कित्येक सेवें होऊन पडती । कित्येक तयांस उठवती ।
 येमलोकीहून आणित्ती । माघारे प्राणी ॥ ८ ॥
 कित्येक पुर्वी श्रापिले । ते शापें देह पावले ।
 उश्रापकाळीं पुन्हां आले । पूर्वदेहीं ॥ ९ ॥
 कित्येकीं बहु जन्म घेतले । कित्येक परकाया प्रवेशले ।
 ऐसे आले आणी गेले । बहुत लोक ॥ १० ॥
 फुंकल्यासरिसा वायो गेला । तेथें वायोसूत निर्माण जाला ।
 म्हणोन वायोरूप वासनेला । जन्म आहे ॥ ११ ॥
 मनाच्या वृत्ती नाना । त्यांत जन्म घेते वासना ।
 वासना पाहातां दिसेना । परंतु आहे ॥ १२ ॥
 वासना जाणजे जाणीवहेत । जाणीव मुळींचा मूळतंत ।

मूळमायेंत असे मिश्रित । कारणरूपें ॥ १३ ॥
 कारणरूप आहे ब्रह्मांडी । कार्यरूपें वर्ते पिंडी ।
 अनुमानितां तांतडी । अनुमानेना ॥ १४ ॥
 परंतु आहे सूक्ष्मरूप । जैसे वायोचे स्वरूप ।
 सकळ देव वायोरूप । आणी भूतसृष्टि ॥ १५ ॥
 वायोमधें विकार नाना । वायो पाहातां तरी दिसेना ।
 तैसी जाणीववासना । अति सूक्ष्म ॥ १६ ॥
 त्रिगुण आणी पंचभूतें । हे वायोमध्ये मिश्रिते ।
 अनुमानेना म्हणोन त्यातें । मिथ्या म्हणों नये ॥ १७ ॥
 सहज वायो चाले । तरी सुगंध दुर्गंध कळों आले ।
 उष्ण सीतळ तप्त निवाले । प्रत्यक्ष प्राणी ॥ १८ ॥
 वायोचेनि मेघ वोळती । वायोचेनि नक्षत्रें चालती ।
 सकळ सृष्टीची वर्तती गती । सकळ तो वायो ॥ १९ ॥
 वायोरूपें देवतें भूतें । आंगीं भरती अकस्मातें ।
 वीध केलियां प्रेतें । सावध होती ॥ २० ॥
 वारें निराळें न बोले । देहामधें भरोन डोले ।
 आळी घेऊन जन्मा आले । कित्येक प्राणी ॥ २१ ॥
 राहाणें ब्राह्मणसमंध जाती । राहाणें ठेवणी सांपडती ।
 नाना गुंतले उगवती । प्रत्यक्ष राहाणें ॥ २२ ॥
 ऐसा वायोचा विकार । येवंचे कळेना विस्तार ।
 सकळ कांहीं चराचर । वायोमुळें ॥ २३ ॥
 वायो स्तब्धरूपें सृष्टीधर्ता । वायो चंचळरूपें सृष्टीकर्ता ।
 न कळे तरी विचारी प्रवर्ता । म्हणिजे कळे ॥ २४ ॥
 मुळापासून सेवटवरी । वायोचि सकळ कांहीं करी ।
 वायोवेगळें कर्तुत्व चतुरीं । मज निरोपावें ॥ २५ ॥
 जाणीवरूप मूळमाया । जाणीव जाते आपल्या ठाया ।
 गुप्त प्रगट होऊनियां । विश्वीं वर्ते ॥ २६ ॥
 कोठें गुप्त कोठें प्रगटे । जैसें जीवन उफाळे आटे ।
 पुढें मागुता वोध लोटे । भूमंडळीं ॥ २७ ॥
 तैसाच वायोमधें जाणीवप्रकार । उमटे आटे निरंतर ।
 कोठें विकारें कोठें समीर । उगाच वाजे ॥ २८ ॥
 वारी आंगावरून जाती । तेणें हातपाये वाळती ।
 वारां वाजतां करपती । आलीं पिकें ॥ २९ ॥
 नाना रोगांचीं नाना वारी । पीडा करिती पृथ्वीवरी ।
 वीज कडाडी अंबरी । वायोमुळें ॥ ३० ॥
 वायोकरितां रागोद्धार । कळे वोळखीचा निर्धार ।
 दीप लागे मेघ पडे हा चमत्कार । रागोद्वारीं ॥ ३१ ॥
 वायो फुंकितां भुली पडती । वायो फुंकितां खांडकें करपती ।
 वायोकरितां चालती । नाना मंत्र ॥ ३२ ॥
 मंत्रें देव प्रगटती । मंत्रें भूतें अखरकित्ती ।
 बाजीगरी वोडंबरी करिती । मंत्रसामर्थ्ये ॥ ३३ ॥
 राक्षसांची मावरचना । ते हे देवांदिकां कळेना ।
 विचित्र सामर्थ्ये नाना । स्तंबनमोहनादिकें ॥ ३४ ॥

धडचि पिसें करावें । पिसेंच उमजवावें ।
 नाना विकार सांगावे । किती म्हणोनी ॥ ३५ ॥
 मंत्री संग्राम देवाचा । मंत्री साभिमान ऋषीचा ।
 महिमा मंत्रसामर्थ्याचा । कोण जाणे ॥ ३६ ॥
 मंत्री पक्षी आटोपिती । मूशकें स्वापदें बांधती ।
 मंत्री माहसर्प खिळिती । आणी धनलाभ ॥ ३७ ॥
 आतां असो हा प्रश्न जाला । बद्धाचा जन्म प्रत्यया आला ।
 मागील प्रश्न फिटला । श्रोतयाचा ॥ ३८ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 देहांतनिरूपणनाम समास आठवा ॥ ८ ॥ १.८

समास नववा : संदेहवारण
 ॥ श्रीराम ॥

ब्रह्म वारितां वारेना । ब्रह्म सारितां सरेना ।
 ब्रह्म कांहीं वोसरेना । येकीकडे ॥ १ ॥
 ब्रह्म भेदितां भेदेना । ब्रह्म छेदितां छेदेना ।
 ब्रह्म परतें होयेना । केलें तरी ॥ २ ॥
 ब्रह्म खंडेना अखंड । ब्रह्मीं नाही दुसरें बंड ।
 तरी कैसें हें ब्रह्मांड । सिरकलें मधें ॥ ३ ॥
 पर्वत पाषाण सिळा सिखरें । नाना स्थळें स्थळांतरे ।
 भूगोळरचना कोण्या प्रकारें । जालीं परब्रह्मीं ॥ ४ ॥
 भूगोळ आहे ब्रह्मामधें । ब्रह्म आहे भूगोळामधें ।
 पाहातां येक येकामधें । प्रत्यक्ष दिसे ॥ ५ ॥
 ब्रह्मीं भूगोळें पैस केला । आणी भूगोळहि ब्रह्मों भेदिला ।
 विचार पाहातां प्रत्यय आला । प्रत्यक्ष आतां ॥ ६ ॥
 ब्रह्मों ब्रह्मांड भेदिलें । हें तों पाहातां नीटचि जालें ।
 परी ब्रह्मास ब्रह्मांडें भेदिलें । हें विपरीत दिसे ॥ ७ ॥
 भेदिलें नाही म्हणावें । तरी ब्रह्मीं ब्रह्मांड स्वभावें ।
 हें सकळांस अनुभवं । दिसत आहे ॥ ८ ॥
 तरी हें आतां कैसें जालें । विचारून पाहिजे बोलिलें ।
 ऐसें श्रोतीं आक्षेपिलें । आक्षेपवचन ॥ ९ ॥
 आतां याचें प्रत्योत्तर । सावध ऐका निरोत्तर ।
 येथें पडिले किं विचार । संदेहाचे ॥ १० ॥
 ब्रह्मांड नाही म्हणो तरी दिसे । आणी दिसे म्हणो तरी नासे ।
 आतां हें समजती कैसें । श्रोतेजन ॥ ११ ॥
 तंव श्रोते जाले उद्दित । आहों म्हणती सावचित्त ।
 प्रसंगें बोलों उचित । प्रत्योत्तर ॥ १२ ॥
 आकाशीं दीपास लाविलें । दीपें आकाश परतें केलें ।
 हें तों घडेना पाहिलें । पाहिजे श्रोतीं ॥ १३ ॥
 आप तेज अथवा पवन । सारूं न सकती गगन ।
 गगन पाहातां सघन । चळेल कैसें ॥ १४ ॥
 अथवा कठीण जाली मेदिनी । तरी गगनं केली चाळणी ।
 पृथ्वीचें सर्वांग भेदूनी । राहिलें गगन ॥ १५ ॥
 याची प्रचित ऐसी असे । जें जडत्वा आलें तितुकें नासे ।

आकाश जैसें तैसें असे । चळणार नाही ॥ १६ ॥
 वेगळेपण पाहावे । तयास आकाश म्हणावे ।
 अभिन्न होतां स्वभावे । आकाश ब्रह्म ॥ १७ ॥
 तस्मात् आकाश चळेना । भेद गगनाचा कळेना ।
 भासलें ब्रह्म तयास जाणा । आकाश म्हणावे ॥ १८ ॥
 निर्गुण ब्रह्मसें भासलें । कल्पू जातां अनुमानलें ।
 म्हणोन आकाश बोलिलें । कल्पनेसाठीं ॥ १९ ॥
 कल्पनेसि भासे भास । तितुकें जाणावे आकाश ।
 परब्रह्म निराभास । निर्विकल्प ॥ २० ॥
 पंचभूतांमधें वास । म्हणौन बोलिजे आकाश ।
 भूतांतरी जो ब्रह्मांश । तेंचि गगन ॥ २१ ॥
 प्रत्यक्ष होतें जातें । अचळ कैसें म्हणावे त्यातें ।
 म्हणोनियां गगनातें । भेदिलें नाही ॥ २२ ॥
 पृथ्वी विरोन उरे जीवन । जीवन नस्तां उरे अग्न ।
 अग्न विझतां उरे पवन । तोहि नसे ॥ २३ ॥
 मिथ्या आलें आणी गेलें । तेणें खरें तें भंगलें ।
 ऐसें हें प्रचितीस आलें । कोणेंपरी ॥ २४ ॥
 भ्रमें प्रत्यक्ष दिसतें । विचार पाहातां काये तेथें ।
 भ्रममूळ या जगातें । खरें कैसें म्हणावे ॥ २५ ॥
 भ्रम शोधितां कांहींच नाही । तेथें भेदिलें कोणें काई ।
 भ्रमें भेदिलें म्हणतां ठाई । भ्रमचि मिथ्या ॥ २६ ॥
 भ्रमाचें रूप मिथ्या जालें । मग सुखें म्हणावे भेदिलें ।
 मूळी लटिकें त्यानें केलें । तेंहि तैसें ॥ २७ ॥
 लटिक्यानें उदंड केलें । तरी आमुचें काय गेलें ।
 केलें म्हणतांच नाथिलें । शाहाणे जाणती ॥ २८ ॥
 सागरामधें खसखस । तैसें परब्रह्मीं दृश्य ।
 मतिसारिखा मतिप्रकाश । अंतरीं वाढे ॥ २९ ॥
 मती करितां विशाळ । कवळो लागे अंतराळ ।
 पाहातां भासे ब्रह्मगोळ । कवीठ जैसें ॥ ३० ॥
 वृत्ति त्याहून विशाळ । करितां ब्रह्मांड बद्रिफळ ।
 ब्रह्माकार होतां केवळ । कांहींच नाही ॥ ३१ ॥
 आपण विवेकें विशाळला । मर्यादेवेगळा जाला ।
 मग ब्रह्मगोळ देखिला । वटबीजन्यायें ॥ ३२ ॥
 होतां त्याहून विस्तीर्ण । वटबीज कोटिप्रमाण ।
 आपण होतां परिपूर्ण । कांहींच नाही ॥ ३३ ॥
 आपण भ्रमें लाहानाळला । केवळ देहधारी जाला ।
 तरी मग ब्रह्मांड त्याला । कवळेल कैसें ॥ ३४ ॥
 वृत्ती ऐसी वाढवावी । पसरून नाहीच करावी ।
 पूर्णब्रह्मास पुरववी । चहूंकडे ॥ ३५ ॥
 जंव येक सुवर्ण आणितां । तेणें ब्रह्मांड मढवितां ।
 कैसे होईल तें तत्वतां । बरें पाहा ॥ ३६ ॥
 वस्तु वृत्तिस कवळे । तेणें वृत्ति फाटोन वितुळे ।
 निर्गुण आत्माच निवळे । जैसा तैसा ॥ ३७ ॥

येथें फिटली आशंका । श्रोते हो संदेह धरूं नका ।
 अनुमान असेल तरी विवेका । अवलोकावे ॥ ३८ ॥
 विवेकें तुटें अनुमान । विवेकें होये समाधान ।
 विवेकें आत्मनिवेदन । मोक्ष लाभे ॥ ३९ ॥
 केली मोक्षाची उपेक्षा । विवेकें सारिलें पूर्वपक्षा ।
 सिद्धांत आत्मा प्रत्यक्षा । प्रमाण न लगे ॥ ४० ॥
 हे प्रचितीची उत्तरें । कळती सारासारविचारें ।
 मननध्यासें साक्षात्कारें । पावन होईजे ॥ ४१ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 संदेहवारणनाम समास नववा ॥ १ ॥ १.१

समास दहावा : स्थितिनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

देउळामधें जगन्नायेक । आणी देवळावरी बैसला काक ।
 परी तो देवाहुन अधिक । म्हणों नये कीं ॥ १ ॥
 सभा बैसली राजद्वारीं । आणी मर्कट गेलें स्तंभावरी ।
 परी तें सभेहून श्रेष्ठ चतुरीं । कैसे मानावे ॥ २ ॥
 ब्राह्मण स्नान करून गेले । आणी बक तैसेचि बैसले ।
 परी ते ब्राह्मणापरीस भले । कैसे मानावे ॥ ३ ॥
 ब्राह्मणामधें कोणी नेमस्त । कोणी जाले अव्यावेस्त ।
 आणी स्वान सदा ध्यानस्त । परी तें उत्तम नव्हे ॥ ४ ॥
 ब्राह्मण लक्षमुद्रा नेणें । मार्जर लक्षविषई शाहाणें ।
 परी ब्राह्मणापरीस विशेष कोणें । म्हणावे तयासी ॥ ५ ॥
 ब्राह्मण पाहे भेदाभेद । मक्षिका सर्वांस अभेद ।
 परी तीस जाला ज्ञानबोध । हें तों न घडे कीं ॥ ६ ॥
 उंच वस्त्रें नीच ल्याला । आणी समर्थ उघडाच बैसला ।
 परी तो आहे परिक्षिला । परीक्षवंती ॥ ७ ॥
 बाह्याकार केला अधिक । परी तो अवघा लोकिक ।
 येथें पाहिजे मुख्य येक । अंतरनिष्ठा ॥ ८ ॥
 लोकिक बरा संपादिला । परी अंतरी सावध नाही जाला ।
 मुख्य देवास चुकला । तो आत्मघातकी ॥ ९ ॥
 देवास भजतां देवलोक । पित्रांस भजतां पित्रलोक ।
 भूतांस भजतां भूतलोक । पाविजेतो ॥ १० ॥
 जेणें जयास भजावे । तेणें त्या लोकासी जावे ।
 निर्गुणीं भजतां व्हावे । निर्गुणचि स्वयें ॥ ११ ॥
 निर्गुणाचें कैसें भजन । निर्गुणीं असावे अनन्य ।
 अनन्य होतां होईजे धन्य । निश्चयेसी ॥ १२ ॥
 सकळ केलियाचें सार्थक । देव वोळखावा येक ।
 आपण कोण हा विवेक । पाहिला पाहिजे ॥ १३ ॥
 देव पाहातां निराकार । आपला तो माईक विचार ।
 सोहं आत्मा हा निर्धार । बाणोन गेला ॥ १४ ॥
 आतां अनुमान तो काई । वस्तु आहे वस्तुचा ठाई ।
 देहभाव कांहींच नाही । धांडोळितां ॥ १५ ॥
 सिद्धास आणी साधन । हा तों अवघाच अनुमान ।

मुक्तास आणी बंधन । आडळेना ॥ १६ ॥
 साधनें जें कांहीं साधावें । तें तों आपणचि स्वभावे ।
 आतां साधकाच्या नावे । सुन्याकार ॥ १७ ॥
 कुल्लाळ पावला राजपदवी । आतां रासभें कासया राखावी ।
 कुल्लाळपणाची उठाटेवी । कासया पाहिजे ॥ १८ ॥
 तैसा अवघा वृत्तीभाव । नाना साधनांचा उपाव ।
 साध्य जालियां कैचा ठाव । साधनांसी ॥ १९ ॥
 साधनें काये साधावें । नेमें काये फळ घ्यावें ।
 आपण वस्तु भरंगळावें । कासयासी ॥ २० ॥
 देह तरी पांचा भूतांचा । जीव तरी अंश ब्रह्मींचा ।
 परमात्मा तरी अनन्याचा । ठाव पाहा ॥ २१ ॥
 उगेंचि पाहातां मीपण दिसे । शोध घेतां कांहींच नसे ।
 तत्वे तत्व निरसे । पुढें निखळ आत्मा ॥ २२ ॥
 आत्मा आहे आत्मपणें । जीव आहे जीवपणें ।
 माया आहे मायापणें । विस्तारली ॥ २३ ॥
 ऐसें अवघेंचि आहे । आणी आपण हि कोणीयेक आहे ।
 हें सकळ शोधून पाहे । तोचि ज्ञानी ॥ २४ ॥
 शोधूं जाणें सकळांसी । परी पाहों नेणे आपणासी ।
 ऐक ज्ञानी येकदेसी । वृत्तिरूपे ॥ २५ ॥
 तें वृत्तिरूप जरी पाहिलें । तरी मग कांहींच नाही राहिलें ।
 प्रकृतिनिरासें अवघेंचि गेलें । विकारवंत ॥ २६ ॥
 उरलें तें निखळ निर्गुण । विवंचितां तेंचि आपण ।
 ऐसी हे परमार्थाची खूण । अगाध आहे ॥ २७ ॥
 फळ येक आपण येक । ऐसा नाही हा विवेक ।
 फळाचें फळ कोणीयेक । स्वयेंचि होईजे ॥ २८ ॥
 रंक होता राजा जाला । वरें पाहातां प्रत्यय आला ।

रंकपणाचा गल्बला । रंकीं करावा ॥ २९ ॥
 वेद शास्त्रें पुराणें । नाना साधनें निरूपणें ।
 सिद्ध साधु ज्याकारणें । नाना सायास करिती ॥ ३० ॥
 तें ब्रह्मरूप आपणचि आगें । सारासारविचारप्रसंगें ।
 करणें न करणें वाउगें । कांहींच नाही ॥ ३१ ॥
 रंक राजआज्ञासि भ्यालें । तेंचि पुढें राजा जालें ।
 मग तें भयेचि उडालें । रंकपणासरिसें ॥ ३२ ॥
 वेदें वेदाज्ञेनें चालावें । सच्छास्त्रें शास्त्र अभ्यासावें ।
 तीर्थें तीर्थास जावें । कोण्या प्रकारें ॥ ३३ ॥
 अमृतें सेवावें अमृत । अनंतें पाहावा अनंत ।
 भगवंतें लक्षावा भगवंत । कोणा प्रकारें ॥ ३४ ॥
 संत असंत त्यागावें । निर्गुणें निर्गुणासी भंगावें ।
 स्वरूपें स्वरूपीं रंगावें । कोण्या प्रकारें ॥ ३५ ॥
 अंजनें ल्यावें अंजन । धनें साधावें धन ।
 निरंजनें निरंजन । कैसें अनुभवावें ॥ ३६ ॥
 साध्य करावें साधनासी । ध्येयें धरावें ध्यानासी ।
 उन्मनें आवरावें मनासी । कोण्या प्रकारें ॥ ३७ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 स्थितिनिरूपणनाम समास दहावा ॥ १० ॥ १.१०
 ॥ दशक नववा समाप्त ॥

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.
 Reproofread by P. D. Kulkarni

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
 Last updated August 6, 2014
 From <http://sanskritdocuments.org> .
 The text is prepared by volunteers and is
 to be used for personal study and research.
 The file is not to be copied or reposted for
 promotion of any website or individuals or for
 commercial purpose without permission.
 Help to maintain respect for volunteer spirit